

TÜRKÇE SÖZ DİZİMİNİN BİR SORUNU: KI'Lİ CÜMLELER BİRLEŞİK CÜMLE Mİ YOKSA BAĞLI CÜMLE MİDİR?

Enfel DOĞAN*

Öz

Eski Türkçe devresinde Türkçede kendisini göstermeye başlayan ki'li cümle yapısı Anadolu sahasında Eski Oğuz Türkçesi döneminde, 14. yüzyılda Farsçadan yapılan tercümelemeler sonucunda dilimizdeki kullanım sıklığını artırmış ve zamanla Türkçede yoğunca kullanılan bir cümle yapısı hâline gelmiştir. Söz dizimi incelemelerinde, yapıları bakımından cümle tipleri ele alınırken “ki'li cümleler” genellikle “birleşik cümle”nin bir türü olarak kabul edilmektedir. Ancak bazı dil bilgisi ve söz dizimi kitaplarında “ki” bir bağlaç olduğu için “ki” ile kurulan cümlelere “bağlı cümle” kategorisinde yer verildiği görülmektedir. Bu durum konu üstünde durmayı zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada konu temel cümle / yardımcı cümle ilişkileri bakımından incelenecektir. Ki'li cümlelerde mutlaka bir temel cümle - yardımcı cümle ilişkisi vardır. Yardımcı cümle genellikle “ki”den önce gelen temel cümlede eksik bırakılan ve ihtiyaç duyulan bir işlevi karşılar (O artık anlamıştı ki ona anlatılanlar doğru değildi → O, ona anlatılanların doğru olmadığını anlamıştı: Yardımcı cümle, temel cümlelerin nesnesi işlevindedir). Bununla birlikte “ki” dışındaki bağlaçlarla kurulmuş cümlelerde ise bağlacın birbirine bağladığı iki cümle de eşit değerdedir; bunlardan birini temel diğerini yardımcı cümle şeklinde adlandıramayız: “Toplantıya geldi ama fikrini beyan etmedi. / Hocayı gördü ve ona selam verdi. / Çok çalıştı fakat başaramadı.” gibi. Bu çalışmada ki'li cümlelerin sınıflandırmalardaki yerinin ne olması gerektiği konusundaki görüşümüzü teklif edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: söz dizimi, cümle bilgisi, bağlaç, bağlı cümle, ki'li birleşik cümle

THE PROBLEM OF TURKISH SYNTAX: ARE ‘THAT / KI’ SENTENCES COMPOUND OR BOUND?

Abstract

The sentence structure of ‘that / ki’ which began to show itself in Turkish in the old Turkish period, increased the frequency of use of our

---

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
– ORCID: 0000-0002-8473-0259

e-posta: enfeldogan@gmail.com

Geliş/Received: 10 Mayıs / May 2020

Kabul/Accepted: 30 Kasım / November 2020

language in Anatolia field in the old Turkiye Turkish period and as a result of translations made from Persian during the 14th century and in time it became a heavily used sentence structure in Turkish. When discussing terms of types of sentence structure in syntax examinations, 'that / ki' sentences are usually accepted as the type of a compound sentence. However, in some grammar and syntax books sentences formed using 'that / ki' are placed in bound sentence category because 'that / ki' is a conjunction. Namely, we have a new problem in sentence examinations. The subject in this article is going to be examined in terms of basic sentence-auxiliary sentence relations. There is certainly a basic sentence-auxiliary sentence relation in 'that / ki' sentences. Auxiliary sentence usually corresponds to a function needed and lacking in the basic sentence preceding 'that / ki' (He has understood that things told him were not true → He has understood what was told him was not true: Auxiliary sentence functions as the object of the basic sentence.) However, in sentences formed using conjunctions except for 'that / ki', both sentences connected by the conjunction are equal; We cannot name one of them basic and the other an auxiliary sentence: Such as "He joined the meeting but didn't express his opinions. / He saw the teacher and greeted him. / He worked hard but couldn't succeed." In this article we are expressing our opinions about what must be the place of 'that / ki' sentences in classifications.

Keywords: syntax, sentence knowledge, conjunction, bound sentence, compound sentences with 'that (ki)'

Giriş: Türkiye Türkçesindeki Yabancı Kökenli Cümle Tipleri

Ki'li cümlelerin de içinde bulunduğu yabancı kökenli cümle tiplerinin Türkçeye yoğun ve yaygın bir şekilde kopyalanması Anadolu'da, Eski Oğuz Türkçesinin ikinci devri olan beylikler dönemindedir. Birinci devir olan Selçuklular döneminde ilimde ve edebiyatta Farsça ve Arapça çok yaygın ve tesirli olduğu için Oğuz Türkçesinin edebî bir dil hâline girmesi veya bu yolda gelişim katetmesi çok mümkün olmamıştır. Müellifler sarayın ve yüksek zümrenin iradesi ve beğenisi doğrultusunda edebî eserlerini Farsça, ilmî eserleri ise Arapça olarak kaleme almışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti zayıflayıp çökme sürecine girince Anadolu'da ortaya çıkan Beylikler döneminde, yazarlar ve şairler eserlerini -Türkmen beyleri Farsça, Arapça bilmediği için olsa gerek- Türkçe olarak kaleme almışlardır. Bu bakımdan 14. yüzyılda Anadolu'da yazılan Türkçe eser sayısında büyük bir artış görülmüştür. Bu Türkçe eserlerin önemli bir kısmı ise Arapçadan ve daha çok da Farsçadan tercümedir. Bu tercüme döneminde birçok Arapça, Farsça kelime Oğuz Türkçesine girmiştir. Bundan daha önemlisi ise Arapçadan devrik cümle yapısının, Farsçadan da ki'li, çün'lü, egerçi'li, mâdemki'li vb. cümle yapılarının Türkçeye aynen kopya edilmesi, alıntılanmasıdır.*

* Cümle başı edatları ile kurulmuş birleşik cümleler üzerine yapılmış bazı çalışmalar şunlardır: Şükrü H. AKALIN, "Dede Korkut Kitabı'nda Geçen Bir Cümle Türü Üzerine", *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, III, Adana; Ş. H. AKALIN, *Eski*

*Çün Tangrı te'âlâ beni garkdan kurtardı; ümüddür ki bir çâre
biribiye. (Şeyhoğlu, Kabusname Tercümesi)*

*[Tanrı teala beni boğulmaktan kurtardığı için bir çare göndermesi
umulur.]*

Çün-ki bunlar Ya 'kûba irişdiler

Geldiler Ya 'kûb-ıla görüşdiler (Şeyyad Hamza, Yusuf u Züleyha)

[Bunlar Yakup 'a erişince, gelip Yakup 'la görüştüler.]

Kaçan bakup görürler bunlar anı

Ah idüben kamunuñ göynür cânı (Şeyyad Hamza, Yusuf u Züleyha)

[Bunlar bakıp onu görünce ah ederek hepsinin canı yanar.]

Egerçi-ki şimdi sürersin safâ

Velî tâ ölince çekersin cefâ (Cinanî, Cilâu'l-Kulûb)

[Her ne kadar şimdi sefa sürsen de ölünceye kadar cefa çekeceksin.]

*Her çend şer 'de ta 'addüd-i menkûha da câyizdür; lâkin kasm-ı
nafaka ve anlar emsâlinde müsâvî tutulmak ile meşrûtdur. (Kınalızade Ali,
Ahlâk-ı Alâî)*

*[Şeriatta birden fazla eşle evlilik ancak nafakanın taksiminde ve
onların emsali işlerde eşlerin eşit tutulması şartı ile caizdir.]*

Farsçadan alıntılanan ve Türkçede asırlar boyu kullanılan ve de kullanılmaya devam edilen bu cümle tiplerinden ki'li cümlenin Türkçeye girişi hayli eskiye, ta Orta Asya'ya dayanmaktadır. “*Tarım bölgesinde Türklerin ilk karşılaştıkları Hint-Avrupa milletlerinden çeşitli İranlı kavimlerin (Soğd) ve Toharların dillerindeki yardımcı cümle bağlayıcıları, Türkler tarafından kısmen taklit edilmiş ve Türkçede öteden beri mevcut olan kaçan, kanyu, kim, ne gibi kelimelere, yabancı dillerdeki cümle*

Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Zaman Cümleleri, Adana 1996 (Profesörlük Başlıca Araştırma Eseri); Ş. H. AKALIN, “Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler”, *Türk Dili*, Sy. 518, Şubat 1995, s. 156-163; İsmet CEMİLOĞLU, “Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Çün'lü Cümleler”, *Türk Dili*, Sy. 510, Haziran 1994, s. 409-413; Enfel DOĞAN, “Ahlâk-ı Alâî'deki Çün'lü Birleşik Cümle Yapıları”, *TDAY Belleten*, 2006/2, Ankara 2009, s. 29-40; Enfel DOĞAN, “Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Farsça Yapılı Karşıtlama Cümleleri”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, UTEK 2007, Bildiriler, C. I, Türkçenin Söz Dizimi*, (Editör: Hayati DEVELİ), İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2009, s. s. 153-165; Enfel DOĞAN, “Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerindeki ‘Karmaşık Cümle’ Örnekleri Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter 2011, p. 961-974.

bağlayıcılarını karşılamak üzere yepyeni manalar vermiştir (Tekin 1992: 112).”

Farsça ‘ki’ bağlacı, Eski Türkçe devresinden beri, Türk dilinin her sahasında görülen ‘kim’ soru zamirini de etkileyerek onun bağlama edatı ve bağlama zamiri göreviyle kullanılmasını sağlamıştır. ‘Ki’nin etkisi altında onun bütün işlevlerini yüklenen ‘kim’, Batı Türkçesinin ilk devirlerinde ‘ki’ ile yan yana kullanıldığı halde, sonradan ‘ki’nin yaygınlaşarak benimsenmesinden dolayı bağlaç fonksiyonunu kaybedip yerini ‘ki’ye bırakmış ve sadece soru zamiri olarak kullanılmaya devam etmiştir (Özkan 2004: 244).

Bu alıntı cümle yapıları halk tarafından benimsendiği için uzun asırlar boyunca yazı ve konuşma dilimizce kullanılmış ve çün’lü cümleler dışında bugün de yoğun olarak kullanılmaktadır.

1. Ki’li Cümlelerin Yapı Özellikleri

Bir temel cümle ile onu tamamlayan, anlaşılmasını sağlayan ve bildirilen yargıyı kuvvetlendiren bir ya da daha fazla yardımcı cümlelerin ‘ki’ veya ‘kim’ bağlacı ile birbirine bağlanmasıyla oluşan cümlelerdir. Bu cümlelerde yardımcı cümle tek başına bir hüküm taşırsa da anlam bakımından temel cümleye bağlıdır.

Bu iki cümleden birincisi ana fikri taşıyan, meramın özünü kendinde toplayan ve tam bir hüküm bildiren temel cümle; diğeri ise, bu temel cümleyi çeşitli bakımlardan tamamlayan, bütünleyen, manaca onunla ilgili veya tâbi bir durumdaki yardımcı cümledir. Ki’li birleşik cümlede iki hüküm arasındaki mana ilgisini sağlayan, ki’dir... Ki’li cümlelerde yardımcı cümle ya doğrudan doğruya temel cümle yüklemine bağlı olup yüklem tamamlayıcı bir unsurdur ya da temel cümlelerin bir isim unsuruna bağlı olup onu belirten, tamamlayan, niteleyen bir unsurdur. Ancak bu yapıda, tamamlanan ve belirtilen unsur, genellikle tamamlayan ve belirten unsurdan önce yer almaktadır. Bu ise Türkçenin unsur sırasını belirleyen yardımcı unsurun asıl unsurdan önce gelmesi kuralına aykırıdır (Tulum 1978: 23, 16).

Ki’li cümlelerde yardımcı cümle ister temel cümle yüklemine bağlı bulunsun, isterse temel cümlelerin bir isim unsurunun niteleyicisi olsun, her iki durumda da ya temel cümle yükleminden sonra yer alır ya da temel cümle içerisinde bulunur (Yelten 2005: 47).

‘Ki’ ile birbirine bağlanan cümleler arasında çeşitli anlam bağları bulunur. Bunların niteliğini belirleyen, ‘ki’dir. Bu belirleyişte ‘ki’nin çeşitli işlevleri bulunur. Sebep, tarz, gaye, hedef, şart, zaman, durum, ihtimal vs. bildirmek ‘ki’nin başlıca görevlerindedir (Tiken 2004: 83-89).

Yukarıda ki’li cümlelerin bir temel cümle ile onu çeşitli bakımlardan tamamlayan bir yan cümleden oluştuklarını ifade etmiştik. Yan cümle ya doğrudan doğruya temel cümle yüklemine bağlı olup yüklem tamamlayıcı bir ögesidir (*özne, nesne, zarf tümleci, yer tamlayıcısı, yüklem ismi*), ya da temel cümlelerin özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf tümleci ve yüklem öğelerinden birine bağlı olup onu belirten, tamamlayan, niteleyen bir unsurdur.

Ki'li cümle örnekleri:

1) *İşte asıl bu halidir ki Hakkı Celis nazarında Seniha'yı yabancılaştırıyordu.* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*)

Yan cümle, temel cümlenin *öznesi* görevindedir: *Hakkı Celis nazarında Seniha'yı yabancılaştıran*, işte asıl bu halidir.

2) *Fikret'te öyle emsalsiz bir ahlak güzelliği vardı ki onun bütün kusurlarını kapardı.* (R. N. Güntekin, *Yaprak Dökümü*)

Yan cümle, temel cümle *öznesinin sıfatı* görevindedir: *Fikret'te onun bütün kusurlarını kapayan emsalsiz bir ahlak güzelliği vardı.*

3) *İhtiyar adam, daha bu eve ayak atarken yüzüne çarpılan havadan anlamıştı ki kızı burada mesut olamamıştır.* (R. N. Güntekin, *Yaprak Dökümü*)

Yan cümle, temel cümlenin *nesnesi* görevindedir: *İhtiyar adam, daha bu eve ayak atarken yüzüne çarpılan havadan kızının burada mesut olamamış olduğunu anlamıştı.*

4) *Siz bir insan tasavvur edin ki hangi ırktan, ne cinsten olduğu belli değildir.* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Yaban*)

Yan cümle, temel cümle *nesnesinin sıfatı* görevindedir: *Siz, hangi ırktan, ne cinsten olduğu belli olmayan bir insan tasavvur edin.*

5) *Şöyle izah edeyim ki en kalın kafalınız da anlasın.* (O. Pamuk, *Benim Adım Kırmızı*)

Yan cümle, temel cümlenin *zarf tümleci* görevindedir: *En kalın kafalınızın da anlayacağı şekilde izah edeyim.*

6) *Talih bu felaketi o şekilde hazırlamıştı ki, ortada kabahatli kimse yoktu.* (A. H. Tanpınar, *Huzur*)

Yan cümle, temel cümlenin *zarf tümlecinin sıfatı* görevindedir: *Talih bu felaketi ortada kabahatli kimsenin olmayacağı şekilde hazırlamıştı.*

7) *Yemin ederim ki bunları şikâyet için söylemiyorum.* (R. N. Güntekin, *Çalığışu*)

Yan cümle, temel cümlenin *yer tamlayıcısı* görevindedir: *Bunları şikâyet için söylemediğime yemin ederim.*

8) *Fikir bir kandile benzer ki gönül mihrabında asılır.* (Sinan Paşa, *Tazarrunname*)

Yan cümle, temel cümlenin *yer tamlayıcısının sıfatı* görevindedir: *Fikir gönül mihrabında asılan bir kandile benzer.*

9) *İyi yazar odur ki, kullandığı vasitanın bütün imkânlarını bilir.* (A. H. Tanpınar, *Huzur*)

Yan cümle, temel cümlenin *yüklem ismi* görevindedir: *İyi yazar kullandığı vasitanın bütün imkânlarını bilendir.*

10) *O neşe bir sırça kadehti ki, kırılmıştı.* (A. H. Tanpınar, *Huzur*)

Yan cümle, temel cümle *yüklem isminin sıfatı* görevindedir: *O neşe, kırılan bir sırça kadehti.*

2. Ki’li Cümlelerin Cümle Sınıflandırmalardaki Yeri

Ki’li cümleler yapı bakımından dilciler tarafından genellikle birleşik cümle olarak ele alınmasına rağmen bazı dilciler bu yapıların bağlı cümle olduğunu öne sürmektedirler. Kimi dilciler ise tasnif konusunda tereddüt ederler. Şimdi önce dil bilgisi kaynaklarında ki’li cümlelerin nasıl ele alındığını sıralayacağız. Daha sonra konu hakkındaki görüşümüzü ortaya koyacağız.

Ki’li cümleleri “Birleşik Cümle” üst başlığı altında farklı terimlerle karşılayanlar:

Birleşik cümle: “*İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile, temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, yüklemi çekimli olan ve değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yardımcı cümleden oluşmuş cümle türü* (Korkmaz 2003: 45-46).”

Vecihe Hatiboğlu birleşik tümcenin tanımını verdikten sonra temel tümceyi ve yantümceyi izah etmiş ve ki’li yapıları yantümce üst başlığının altında *bağlaçlı yantümce* adıyla ele almıştır (1972: 147).

Tahsin Banguoğlu, tümlene birleşik cümle üst başlığının altında ilinti zamiri cümlesinin bir alt başlığı olarak *ki ilinti cümlesine* yer vermiştir (1974: 553). Banguoğlu bağlam cümlesi başlığı altında da “altalta bağlam cümlesi”nin bir parçası olarak *amaç cümlesi* başlığına yer vermiş ve burada “Çok çalış ki kazansın. / Ört ki ölem.” örneklerini vermiştir (1974: 560).

Hikmet Dizdaroğlu bileşik tümce başlığı altında girişik, kaynaşık, koşul, ilgi ve katmerli tümcelere yer vermiş ve ki’li cümle yapısını *ilgi tümcesi* olarak adlandırmıştır (1976: 193, 216).

Kaya Bilgegil, birleşik cümle başlığı altında diğerlerinden hayli farklı bir tasnif yapmış ve “*girişik-bileşik cümleler, şartlı bileşik cümleler, sıralı cümleler, bağlı cümleler ve ki bağlacıyla kurulan cümleler*” şeklinde bir sıralamada bulunmuştur. Bilgegil, ki’li cümleleri, bağlı cümleleri ve sıralı cümleleri de birleşik cümle olarak değerlendirmiştir (1984).

Rasim Şimşek, “*Türkçede benimsenmiş bir alıntı’ olan ki bağlacıyla kurulan tümceler yapıca sıralı, iç kuruluş bakımından bileşik tümce özelliği gösterir.*” diyerek bu yapıdaki cümleleri bileşik tümce başlığı altında yer verdiği *ilgi tümcesi/ki ilgi tümcesi* olarak adlandırır (1987: 244).

Alaeddin Mehmedoğlu birleşik cümleyi “bağımsız birleşik cümle” ve “bağımlı birleşik cümle” olarak ikiye ayırmış, ki’li cümleleri *bağımlı birleşik cümle* olarak adlandırmış ve bu cümle yapısını şöyle tanımlamıştır: “İçerisinde basit cümlelerden biri diğerine bağlı olan birleşik cümleye bağımlı birleşik cümle denir. Örneğin: Bilin ki türkü bilmeyenin kimliği yabancıdır. (2001: 116).”

Mertol Tulum (1978: 16, 23), Muharrem Ergin (1992: 414), Zeynep Korkmaz (1992: 26), H. İbrahim Delice (2003: 145)[†], Şükrü Halûk Akalın (2004: 51), Muhammet Yelten (2005: 45), Günay Karaağaç (2011: 199),

[†] Delice’nin bu konudaki fikri ilerleyen süreçte değişmiş ve bu yapıları “bağlı cümle” olarak kabul etmiştir (2012: 875).

Mustafa Özkan-Hatice Tören-Osman Esin 2001: 591), Mustafa Özkan-Veysi Sevinçli (2012: 204), Zuhul H. Kültüral (2009: 48) *ki'li birleşik cümle*; Neşe Atabay vd. (2003: 102), Süer Eker (2006: 483) *ki'li birleşik tümce*; İsmail Parlatır-Hatice Şahin (2011) ise *ki bağlacıyla kurulmuş birleşik cümle* terimini kullanmışlardır.

Ki'li cümleleri “Bağlı Cümle” olarak kabul edenler:

Bağlı cümle: “*Ve, veya, ama, da, fakat, halbuki, lâkin, meğer vb. bağlaçlardan biri ile birbirine bağlanmış olan ve aralarındaki anlam ilişkisi de bu bağlaçlar ile sağlanan bağımsız cümlelerden oluşmuş cümleler* (Korkmaz 2003: 36).”

“*Henüz bu yaşta, zavallı çocuk gönül çekmek nedir bir büyük adam gibi biliyor ve bir büyük adam gibi yarasının acısını kimseye sır vermeyerek taşıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*). *Ben, ne âlimim, ne de bir siyaset adamıyım* (R. N. Güntekin, *Yeşil Gece*). *Hoca Efendi hâlâ reis beyin gözlerine bakıyordu; fakat bu bakışlar neler duyup düşündüğünü belli etmiyor, olsa olsa durgun ve dalgın görünüyorlardı* (T. Buğra, *Küçük Ağa*). *Doktor kendisiyle konuşmak isteyenlerin bulunduğunu anlamıştı: Fakat bunları görmemezlikten geldi* (T. Buğra, *Küçük Ağa*) (Korkmaz 2003: 36).”

Bazı dilciler, “ki” bağlacıyla kurulmuş cümleler ile “ve, veya, ama, da, fakat, halbuki, lâkin, meğer”le kurulan cümleler arasında yapı bakımından hiçbir fark olmadığını ileri sürerek bunları aynı kategoride ele almışlar ve ki'li cümleleri de bağlı cümle olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla ki'li cümlelerdeki temel cümle ve yan cümle meselesini göz önünde bulundurmamışlardır.

Leylâ Karahan (1995: 64) ve Haydar Ediskun (2007: 388) bu cümle tipini “ki'li bağlı cümle” olarak adlandırmıştır. H. İbrahim Delice (2012: 875), Mustafa Levent Yener (2013: 174) bağlı cümle terimini kullanmışlardır.

Konuyu farklı bir bakış açısıyla ele alanlar:

Rasim Şimşek, ki'li cümleleri *ilgi tümcesi/ki ilgi tümcesi* olarak adlandırdıktan sonra (1987: 244). Devamında konuyu şöyle açar:

“*İlgi tümcesi dışyapıca sıralı, iç oluşum bakımından bileşik tümce niteliğindedir. İlgi tümcesinin yapısındaki bu dış-iç uyumsuzluğu, onun değişik biçimlerde ele alınmasına yol açmıştır. Gerçekten kimi dilciler, ilgi tümcesini sıralı cümleler arasında incelerken* (bkz. Ediskun, s. 385; Banguoğlu, s. 552) *kimileri de ona bileşik tümceler arasında yer vermiştir* (bkz. Ergin, s. 383; Dizdaroğlu, s. 216). *Oysa ilgi tümcesi doğrudan sıralı tümce olmadığı gibi, bir bileşik tümce de değildir. İlgi tümcesine yapıca dense dense sıralı bileşik tümce denebilir.* (1987: 303).”

Fuat Bozkurt, ayrışık tümce başlığı altında 10 adet cümle tipine yer vermiştir (sıralı tümce, bağlı tümce, ki bağlacılı tümce, ilgeçli tümce, soru ekli tümce, değil koşaçlı tümce, iç içe tümce, koşullu tümce, eksilteli tümce, arasözlü tümce). Listedenden de anlaşılacağı üzere *ki bağlacılı tümce* bağlı cümleden ayrı bir yapı olarak ele alınmıştır. Bozkurt'un bu tasnifte ki'li

cümleyi birleşik bir cümle olarak algıladığı ama bazı şüphelerinin olduğu şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: “*Ancak özenle baktığımızda bu ayırmada kimi çelişkiler hemen bellidir. Sözgelimi ki’li bileşik tümceler bağlaçlı bileşik tümceler içinde sayılmaz mı? Ki bağlaç değil midir?* (2000: 207)”.

Yukarıda belirtildiği üzere Bilgegil, ki’li cümleleri, bağlı cümleleri ve sıralı cümleleri de birleşik cümle olarak değerlendirmiştir (1984).

Zeynep Korkmaz, ki’li cümleleri açıkça birleşik cümle olarak ifade etmesine rağmen (2003: 45-46), bağlı cümle altındaki örneklerde ki’li cümlelere de yer vermiştir (2003: 36): *Diyeceğim şu ki siz şimdi şükredin hâlinize* (S. Çokum, *Ağustos Başağı*, s. 114). *Zannetmeyin ki bu savaşa yeni başlıyoruz* (S. Çokum, *Ağustos Başağı*, s. 3).

Zuhal Kültürel, bu yapıyı birleşik cümle olarak değerlendirmesine rağmen şöyle bir not düşmüştür:

“*Bazı kaynaklarda... ki’li birleşik cümleler ki’li bağlı cümle olarak değerlendirilmektedir. İki cümleyi yalnız sebep-sonuç ilişkisi ile bağlayan ki’li cümlelerde ki’nin bağlama fonksiyonu söz konusu olduğu için bu tür cümleler bağlı cümle olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında çeşitli örneklerde de görüldüğü gibi ki’nin bağlama fonksiyonu dışında çeşitli fonksiyonları vardır. Bu durumu göz önüne alarak ki’li cümleleri tümüyle ki’li bağlı cümle olarak değerlendirmedik* (2009: 54).”

Zikri Turan, sözü cümle seviyesinde dizen tek bir yapının olduğunu söyleyerek ‘birleşik’ bir yapıdan söz edilemeyeceği için ‘basit’ bir cümle yapısından da bahsetmenin gerekmediğini ifade etmiştir (1999: 310). Bu genel hükümden, bu adı geçen çalışmada ki’li cümlelerin “bağlı cümle” veya “birleşik cümle” gibi bir tasnife tâbi tutulamayacağı kanaati ortaya çıkmaktadır.

Leyla Karahan yukarıda da belirtildiği gibi *Türkçede Söz Dizimi* kitabının ilk baskılarında bu yapıları “ki’li bağlı cümle” başlığı altında ele alırken (1995: 64) daha sonra fikir değiştirmiş; “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine” başlıklı makalesinde ve adı geçen kitabının sonraki baskılarında; sözlü ve yazılı ifadelerde birbirini takip eden cümleler arasında tabii olarak anlam bağlantılarının bulunduğunu, cümlelerin arka arkaya gelmesinin bazen bu bağlantıyı göstermek için yeterli olmayabileceğini, bağlantıyı pekiştirmek ve yönlendirmek için (ve, ki gibi) çeşitli edatlara başvurulabileceğini ancak bu ortaya çıkan yapıların “cümle” değil “cümleler topluluğu” olduğunu ifade ederek aralarındaki bağlantıya gramatikal unsurlar müdahale ettiği için bu yapıların söz diziminin konusu olmaması gerektiğini ifade etmiştir (2000: 21). Yani ki’li cümleleri iki ayrı cümle olarak görüp bunları “bağlı cümle” veya “birleşik cümle” olarak nitelememiştir.

Değerlendirme:

Farklı kaynaklarda yer verilen birleşik cümle tariflerinin tamamına yakınında “bir temel cümle ile onu anlam bakımından tamamlayan bir yan

cümlelerin oluşturduğu yapı” şeklinde bir tanıma rast gelinmektedir (Ergin 1992: 404; Hatiboğlu 1972: 46; Atabay vd. 2003: 95; Korkmaz 2003: 45-46; Delice 2003: 142; Eker 2006: 481 gibi).

Bu tanımları da göz önünde bulundurarak, (her ne kadar bir bağlaç olan ki etrafında oluşan bir yapı olsa da) bünyesinde temel cümle ve yan cümle bulundurduğu için ki'li cümlelerin *birleşik cümle olarak değerlendirilmesi gerektiğini* düşünüyoruz.

*Unutma ki şâirleri haykırmayan bir millet,
Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir.*

(Mehmet Emin Yurdakul)

Temel cümle: *Unutma.*

Yan cümle: *Şâirleri haykırmayan bir millet, sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir.*

Yan cümle, temel cümleyi *nesne* göreviyle tamamlamaktadır: *Şairleri haykırmayan bir millet(in) sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibi [olduğunu]* unutma.

Yukarıda verilen bağlı cümle tanımında da görüldüğü üzere bağlı cümleyi oluşturan cümleler birbirine denk cümlelerdir; birinin temel, diğerinin yan cümle olması gibi bir durum yoktur. Kaynaklarda bağlı cümlelerin tanımı genellikle bu esaslara dayanmaktadır (Korkmaz, 2003: 36; Bozkurt, 2000: 213; Ediskun, 2007: 387 vd.).

Bu sefer ay sol taraftan vuruyor ve Yusuf'un dizginleri tutan ellerini aydınlatıyordu. (Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*)

Evet dün de konuştuk ama çocukların yanında rahat değil gibiydin. (Ahmet Ümit, *Sultanı Öldürmek*)

Bağlı cümleler içerisinde “**çünkü**”[‡] ile kurulanlarının bünyesinde de bir temel bir de yan cümlelerin bulunduğu görülmektedir. “Çünkü” bağlacı Farsça “çün” ve “ki” bağlaçlarının birleşmesiyle oluştuğu için bu durum çok tabiidir. “Ki” işlevlerinden bir kısmını bu yeni yapıda da sürdürmektedir.

Bu kitapta harbe, mümkün olduğu kadar az yer vermeye çalışacağım, çünkü harbin hikâyesi, çağdaş insan için artık ilgi çekici olmaktan çıkmıştır (Ş. S. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*).

Temel cümle: *Bu kitapta harbe, mümkün olduğu kadar az yer vermeye çalışacağım.*

Yan Cümle: *Harbin hikâyesi, çağdaş insan için artık ilgi çekici olmaktan çıkmıştır.*

Nitekim aynı ki'li cümleler gibi bu cümleyi de Türkçe yapı hâle getirme imkânı vardır: “*Harbin hikâyesi çağdaş insan için artık ilgi çekici olmaktan çıkmış olduğu için bu kitapta harbe, mümkün olduğu kadar az yer*

[‡] Burada kastedilen, başına geldiği cümleyi kendisinden sonraki cümleye “zaman” işleviyle bağlayan ve tarihî metinlerde sıkça yer alan “çün-ki” değil, başına geldiği cümleyi kendinden önceki cümleye bağlayan “çünkü” bağlacıdır.

vermeye çalışacağım.” (Yan cümle temel cümlenin zarf tümleci işlevindedir.)

Bu kadar telaşlı olmasına hiç de şaşılmazdı. Çünkü bu kapının arkasında Nuran vardı. (A. H. Tanpınar, Huzur)

Temel cümle: *Bu kadar telaşlı olmasına hiç de şaşılmazdı.*

Yan cümle: *Bu kapının arkasında Nuran vardı.*

Türkçe yapılı hâli: “*Bu kapının arkasında Nuran olduğu için bu kadar telaşlı olmasına hiç de şaşılmazdı.*” (Yan cümle temel cümlenin zarf tümleci işlevindedir.)

Bununla beraber “çünkü”nün yanı sıra **gerçi**, **vâkıa**, **madem/mademki** gibi başlarında buldukları cümleleri kendilerinden sonraki cümlelere bağlayan bağlaçlarla kurulan cümlelerde de temel cümle/yan cümle ilişkisi bulunmaktadır.[§]

Gerçi şimdi artık aramızda bir kıt’a ve bir deniz var, fakat buna rağmen sen hâlâ burada, bizdesin. (Rûşen E. Ünaydın).

Yan cümle: *Şimdi artık aramızda bir kıt’a ve bir deniz var.*

Temel cümle: *Buna rağmen sen hâlâ burada, bizdesin.*

Türkçe yapılı hâli: *Şimdi artık aramızda bir kıt’a ve bir deniz olmasına rağmen sen hâlâ burada, bizdesin.* (Yan cümle temel cümlenin zarf tümleci işlevindedir.)

Vâkıa kompartımanları ayrı idi; fakat aynı saatlerin yelkovanına takılmış olan hayatları aynı hareketleri yapmaya mahkûmdu. (Saray ve Ötesi, s. 257)

Yan cümle: *Kompartımanları ayrı idi*

Temel cümle: *Aynı saatlerin yelkovanına takılmış olan hayatları aynı hareketleri yapmaya mahkûmdu.*

Türkçe yapılı hâli: *Kompartımanları ayrı olsa da, aynı saatlerin yelkovanına takılmış olan hayatları aynı hareketleri yapmaya mahkûmdu.* (Yan cümle temel cümlenin zarf tümleci işlevindedir.)

Mademki böyle duygularım kaldı çok şükür. (Yahya Kemal Beyatlı)

Yan cümle: *Böyle duygularım kaldı*

Temel cümle: *Çok şükür.*

[§] Bu tip cümle yapıları hakkında bilgi edinmek için bk.: Enfel Doğan: "Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Farsça Yapılı Karşıtlama Cümleleri", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, UTEK 2007, Bildiriler, C. I, Türkçenin Söz Dizimi*, (Editör: Prof. Dr. Hayati Develi), İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2009, s. s. 153-165.

Türkçe yapılı hâli: *Böyle duygularım kaldığı için çok şükür.* (Yan cümle temel cümlenin zarf tümleci işlevindedir.)

Beni kimsecikler okşamaz madem

Öp beni alnımdan, sen öp seccâdem (Necip F. Kısakürek)

Yan cümle: *Beni kimsecikler okşamaz.*

Temel cümle: *Öp beni alnımdan, sen öp seccâdem.*

Türkçe yapılı hâli: *Seccâdem, beni kimsecikler okşamazsa, beni alnımdan öp, sen öp.* (Yan cümle temel cümlenin zarf tümleci işlevindedir.)

Sonuç

Temel ve yan cümlelerden oluşan *ki'li cümlelerin*, yapı bakımından, böyle bir işleve sahip olmayan diğer bağlı cümlelerden ayrı tutularak birleşik cümle olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. *Çünkü* bağlacıyla kurulan cümleler de -aynen *ki'li cümleler* gibi- bünyelerinde temel ve yan cümle bulundurduğu için yapı bakımından bağlı cümle olarak değil *ki'li birleşik cümlelerin* bir alt başlığı olarak ele alınmalıdır.

“*Gerçi, vâkıa, madem/mademki*” gibi başlarında buldukları cümleleri kendilerinden sonraki cümlelere bağlayan bağlaçlarla kurulan cümleler ise, yan cümle ile temel cümle birbirleriyle karşıt hükümler içerdikleri için yapı bakımından bağlı cümle olarak değil, “karşıtlamalı birleşik cümle” olarak kabul edilmelidir.

Kaynakça

AKALIN, Şükrü Halûk (2004). “Eski Anadolu Türkçesinde Ki’si Düşmüş Birleşik Cümleler Üzerine”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATABAY, Neşe - ÖZEL, Sevgi - ÇAM, Ayfer (2003). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. İstanbul: Papatya Yayınları.

BANGUOĞLU, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BİLGEGİL, Kaya (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.

BOZKURT, Fuat (2000). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.

DELİCE, H. İbrahim (2003). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.

DELİCE, H. İbrahim (2012). “Yapı Açısından Cümle Sorunu”. *Turkish Studies*, VII(3): 871-876.

DİZDAROĞLU, Hikmet (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EDİSKUN, Haydar (2007). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- EKER, Süer (2006). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1992). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay (2011). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1995). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (2000). “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”. *Türk Dili*, 583:16-23.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜLTÜRAL, Zuhul H. (2009). *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi*. İstanbul: Simurg Kitabevi.
- MEHMEDOĞLU, Alaeddin (2001). *Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi*. Adapazarı: Aşiyen Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa - SEVİNÇLİ, Veysi (2012). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- ÖZKAN, Mustafa - Tören, Hatice - Esin, Osman (2001). *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZKAN, Mustafa (2004). “Eski Türkiye Türkçesinde ki/kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine”. *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXXI: 243-251.
- PARLATIR, İsmail - ŞAHİN, Hatice (2011). *Türk Dili Sözlü ve Yazılı Anlatım Türleri ile Anlatım Teknikleri*. Bursa: Ekin Yayınları.
- ŞİMŞEK, Rasim (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*. Trabzon.
- TEKİN, Şinasi (1992). “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat*, II: 69-120.
- TİKEN, Kâmil (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TULUM, Mertol (1978). *Sinan Paşa, Maarifnâme, Metin ve ki’li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi)*. İstanbul.
- TURAN, Zikri (1999). “Cümlenin Yapısı ile İlişkilendirilen ‘Basit’ ve ‘Birleşik’ Kavramları Üzerine”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 8: 299-312.
- YELTEN, Muhammet (2005). “Parsnâme’deki Ki’li Cümleler Üzerine”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, II(4): 45-56.
- YENER, Mustafa Levent (2013). “Ki’li Tümceleri Yeniden Düşünmek: Ki’li Tümceler Birleşik Tümce midir Yoksa Bağlı Tümce midir?”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, X(4): 165-176.